

է Աւատապետութեան՝ հայաբնակ երկիրներու մէջ: Ապացոյց-
ներու համար ունինք բազմաթիւ օրօնակներ՝ որոնց հաշիւը
տալու համար հաշուեգրքի մը հրատարակութիւնը հազիւ թէ
բաւականնայ: (*)

(*) Մոկս գաւառի մէջ (Վանի վիլայէթ), անցորդը կը պատահի
այդպիսի բազմաթիւ վանքերու ու եկեղեցիներու: Գաւառական կեդրոնի
մէջ Մանդկանց անուն քրդաբնակ մեծ թաղը որ միջնաբերդ մ'է, և
ունի մօտ երկու երեք հարիւր տուն բնակիչ՝ գործածուած մզկիթը
հայկական եկեղեցի մ'է, որ կը պահպանէ մինչ ցարք եկեղեցւոյ իր բո-
լոր շինուածքի կազմը: Անարուեստ, ցեխով երկու երեք արշին բարձ-
րացած պատմը եկեղեցւոյ մէջ յարմարցուած է կրպլալի, ուր կ'աղօթին
Քրիստոսի Գիւրգերը: Եկեղեցւոյ տաճարը իր նախկին վեճակի մէջ անգործածելի
կը մնայ: Սա շատ հինէն է: Գահնկեց նախկին սուլթան Համիտի օրով,
բազմացան շատ մը հողային գրաւումներ, որոնց մասին գաղափար մը
կազմելու համար, առաջ կը բերենք Մուշի Օսմ. երեսփոխան Գեղամի
մէկ հրատարակութիւնը «Հողային հարց» անունով, քաղուած Պատրիար-
քարանի և ժողովրդական տեղեկագրերէ:

«Ա. Կարնոյ վիլայէթի Խնուս, Ալաշկերտ. Պայաղիտ, Բասեն, Գէմախ,
Երզնկա, Դերջան, Բաբերդ. և այլն գաւառներու 1295 աւելի հայաբնակ
գիւղերու մէջ զանազան ձևերով գրաւուած՝ հազարաւոր արտեր, մար-
գեր, արօտներ, տուներ, ջրղացներ: Օրինակ. Երզնկա—Դերջան աւելի
քան 15,000 օրավար. 250-350 շէնքեր, արօտատեղիներ: Բաբերդ,
Բասեն, Ալաշկերտ և այլն, 2500 է աւելի արտեր, մարգեր. 270 է աւելի
շէնքեր. 7 ագարակներ: Խնուսի 19 գիւղերէն 1000 է աւելի արտեր և
իւր 400 շէնքեր. 16,800 արտավար գետինները, գեղի հողերը ամբողջ,
4ը կիսով չափ, և մնացածները զանազան համեմատութեամբ:

Ընդամենը Կարնոյ վիլայէթին մէջ աւելի քան 100,000 օրավար: Օրինակները կը թուէ:

«Բ. Խարբերդի վիլայէթ, Ակն, Արաբկիր, Մալաթիա, Տէրսիմ գա-
ւառակներու՝ և Խարբերդի իւր 50 գիւղերէ աւելի քան 1800 արտեր՝
5000 օրավար գետիններ, 200 է աւելի շէնքեր, և եթէ՛ ի նկատի ունե-
նանք Զարսանձագի 40 է աւելի գիւղերու գետինները, ինչպէս և պար-
տէղներ, այգիներ և այլն, ընդամենը աւելի քան 200,000 օրավար:» (Օրի-
նակները կը թուէ և շարունակաբար):

Ուրիշ տեղ ցանկ մը հրատարակուած է Վանի վիլայէթի հողերու
գրաւմանց մասին (բոլորն ալ Հայ): Կայ և Տիգրանակերտինը: Այս չափն
ալ բաւական է իւր ապացոյց. այս գրաւմանց մէջ նուազ թիւ կը կազ-
մեն թիւրքերը: